

Jaargang 49 / 2021-4

DE ZANDLOPER

Uitgave van de Vereniging Oud Ede
Verschijnt viermaal per jaar

Maatwerk voor elke client

POSTHUMA · SCHUTTE
NOTARIAAT

Molenstraat 11, 6711 AW Ede
0318 651414

info@posthumaschutte.nl
www.posthumaschutte.nl

OPTIEK SLOOF

Grotestraat 62 Ede 0318 - 640479

info@optieksloof.nl

Voorzijde omslag: Leerlingen in de voortuin van Buitenzorg, de kostschool van Isabella Leeson (jaartal onbekend - HME/VOE 312035)

Zie pagina 3 e.v.

DE ZANDLOPER

Van het Bestuur

Op 22 september en 18 oktober heeft de Algemene Ledenvergadering unaniem ingestemd met de gewijzigde statuten van de Vereniging. Op 29 oktober zijn de statuten bij notaris Tabe Jan Schutte getekend. De notaris zorgt voor bijschrijving in de KvK en houdt de statuten in bewaring. Met deze nieuwe statuten kan de Vereniging weer jaren vooruit; de oude waren van 2009.

Bij deze Zandloper heeft u ook de contributiebrief voor 2022 ontvangen met daarbij al vast de goede wensen voor 2022. Wij hopen op een jaar waarin covid-19 zodanig

bedwongen wordt dat lezingen en excursies weer gewoon kunnen. Het bestuur heeft de eerste lezing gepland op woensdagavond 16 februari (onderwerp wordt nog bepaald) en de Algemene Ledenvergadering 2022 op woensdag 6 april met aansluitend de inmiddels traditionele 17 april-lezing. Meestal liggen de data van de ALV en die van de bevrijdingsdag van Ede (17 april) wat dichterbij elkaar, maar in 2022 is dat vanwege Pasen wat lastig.

Gelukkig stijgt ons ledental heel voorzichtig. Met ingang van deze Zandloper noemen wij, met een hartelijk welkom, de namen met woonplaats van onze nieuwe leden.

Vrijwilligers van het Historisch Museum Ede en de Vereniging Oud Ede gaan verder met het beoordelen van al onze museale voorwerpen in het depot. Een aantal houten objecten is toe aan onderhoud. *Als u handig bent met (oud) houtbewerking en goed planbaar vrijwilligerswerk wilt doen: wij maken graag kennis om te zien wat wij voor elkaar kunnen betekenen.*

Uitgave van de Vereniging Oud Ede jrg 48 - december 2021

Van het bestuur	1
Nieuwe leden	2
Agenda	2
Isabella Leeson	3
Schenkeningen	15
Oud Ede-Zuid: De Parkweg	16
Een halve eeuw Ede - 6	21
Wandelgids 1918: Acht dagen Ede	30
Colofon	32

Het Historisch Museum Ede is in verband met het statutair aftreden van de huidige functionarissen op zoek naar een Secretaris en een Penningmeester. Ook komt het bestuur graag in contact met een (vrijwillige) Coördinator Educatie. Hebt u belangstelling, ga dan naar www.historischmuseumede.nl/vacatures.

Bij de collectie-beoordeling komen ook onze dubbele bezittingen boven. Binnenkort kunt u per email een lijst verwachten met daarop de te ontzamen (= af te stoten) objecten. Vanwege de portokosten doen we dat alleen per e-mail. Als u interesse hebt maar geen e-mail adres: laat het ons weten en u krijgt de lijst wel per post.

Richmond: De villa Richmond aan de Stationsweg stond jarenlang leeg; werd gekraakt en na de brand in januari 2017 dreigde totaal verval. De Vereniging pleitte met anderen voor behoud van dit gemeentelijk monument. Gelukkig zag Wonen bij September perspectief om de villa te behouden en vond in de heer Brink van architectenbureau B+O een architect met gevoel voor monumentale gebouwen. De gemeente kon vergunningen afgeven en op 28 oktober j.l. was de villa Richmond klaar en weer een pronkstuk voor de Stationsweg; ook het aanzicht vanaf het Zwarte Laantje is uitstekend. Wij zijn er blij mee.

Simon van de Pol, voorzitter

De nieuwe villa Richmond (Stationsweg 102) ; links de voorzijde, rechts de achterzijde

Nieuwe leden

M. Dorp, Ede
M. Stolk, Ede
J.H. Veenhuis, Ede
J. Verschoor, Ede
A.Vlijm, Ede
E. Tiemens Ede
J. Hardeman, Ede
C.L. Righolt, Garderen

A. Koudijs, Ede
A.L. Storm Rohnstrom, Duiven
G. Simonis
S. Arts, Ede
A. Vaarkamp, Lunteren
M. Witteveen, Ede
M. Sol, Ede
C. Dokkum, Ede
J. Oudshoorn, Lunteren
W.J. Veenendaal, Ede

Agenda

Woensdag 16 februari 19:30 uur : Lezing Aart Homoet over Boer Koekoek in Ede & Bennekom .

Woensdag 17 april: Algemene Ledenvergadering met aansluitend de 17 april-lezing.

Isabella Leeson, een maatschappelijk gedreven kostschoolhoudster

Patty Gonggrijp

Komst naar Nederland en opleiding

Isabella Leeson wordt geboren op 10 september 1828 te Nottingham (Engeland), als vijfde kind van John Leeson en Sarah Thorn. Omstreeks 1834 verhuist zij met haar ouders en zes broers en zussen naar Rotterdam. Daar wordt in 1835 nog een zusje geboren en in 1840 komt er te Abtsreht (nu gemeente Delft) ook nog een broertje bij. Een van haar broers is de bekende heelen vroedmeester John Thorn Leeson uit IJsselmonde. Haar ouders blijven hun verdere leven in Nederland wonen. De achtergrond van hun vertrek uit Engeland is niet duidelijk. Ze waren niet onbemiddeld, mogelijk was vader John Leeson koopman.

Isabella Leeson, jaartal onbekend
(HME/VOE 3113730)

Isabella volgt een opleiding tot onderwijzeres en in 1850 start ze als *secondante* (rechterhand van het schoolhoofd) in de meisjeskostschool van Julia Vernhout te Hilversum. Het examen tot onderwijzeres legt ze met goed gevolg af in 1851. De school groeide gestaag, waarop Julia besloot haar eigen school te laten bouwen. In 1853 werd de nieuwe school betrokken met 24 leerlingen, van wie de meerderheid in de kost was. Twee jaar later was dat aantal gegroeid tot 30. Isabella bleef zes jaar verbonden aan deze school. We mogen ervan uitgaan dat ze hier de fijne kneepjes van het vak heeft geleerd, want het rapport van de inspecteur over deze school was zeer lovend: *'De vakken van het lager onderwijs en 3 vreemde talen worden goed behandeld. De stilte, orde, welstandigheid en beleefdheid zijn loffelijk. Antwoorden waren bescheiden, gepast en goed.'* Met Julia Vernhout had Isabella een bijzondere band, zoals we later nog zullen zien.

Naar Ede

In 1856 verlaat Isabella de school van Julia Vernhout wegens een vacature in Ede bij de Bijzondere School der 1e klasse voor meisjes, waar zij assistente wordt van een zekere Maria Hendrika Los. Deze laatste was in september 1856 benoemd tot onderwijzeres aan de school die in april van dat jaar door de heer J. Rooseboom, samen met een aantal notabelen uit Ede, was opgericht *'speciaal voor hunne dochters en die van personen welke zich bij hen zullen aansluiten'*.

Op 8 oktober 1856 schrijft de heer Rooseboom echter aan de Plaatselijke Schoolcommissie onderstaande brief:

'Het bestuur van de Bijzondere School der 1e klasse, verplicht om mej. Los in verband met haar aanstaande huwelijk ontslag te verlenen, wenst nu tot onderwijzeres te benoemen mej. I. Leeson, thans eerste secondant aan de school van mej. Vernhout te

Hilversum. En heeft zich ter voorlegging van dispensatie van vergelijkende examens gewend tot de Minister van Binnenlandse Zaken. Vermits het evenwel nodig is dat het onderwijs op voornoemde school voortgaat zou het aan het bestuur hoogst aangenaam zijn indien inmiddels aan mej. Leeson de voorlopige waarneming der school kan worden opgedragen. En verzoekt voornoemd bestuur alzo aan de Plaatselijke Schoolcommissie daartoe de nodige autorisatie te verlenen.*

Het Bestuur van de Bijzondere School 1e klasse te Ede.

J. Rooseboom.

Wat was nu het geval? Maria Los zou op 21 november 1856 in het huwelijk treden met Johannes Duisenberg, notaris te Amsterdam. Een dergelijke goede partij kon zij natuurlijk niet laten schieten, en ze was daarom – volgens de toenmalige reglementen – verplicht haar nog maar net verworven betrekking op te zeggen. Voor Isabella, die aanvankelijk zou optreden als assistente van Maria Los, was dit een prachtkans. Ze werd op 18 november 1856 benoemd tot onderwijzeres aan de Bijzondere School voor meisjes der 1e klasse.

Wat hield een Bijzondere School der 1e klasse in?

Volgens de Onderwijswet van 1806 werden Lagere Scholen onderscheiden in Openbare Scholen die gefinancierd werden met overheidsgeld, en Bijzondere Scholen die betaald werden uit speciale fondsen. (De Schoolstrijd, met als resultaat: algemeen gefinancierd bijzonder onderwijs, moest nog komen.)

Bij de Bijzondere Scholen werd vervolgens onderscheid gemaakt in:

- Bijzondere Scholen der 1e klasse - deze scholen waren opgericht door charitatieve instellingen (Weeshuis, Diaconie, Maatschappij tot Nut van het Algemeen enz.) of ze werden bestuurd en gefinancierd door hun oprichters (zoals in bovengenoemd geval door de heer Roosenboom en zijn mede-notabelen).
- Bijzondere Scholen der 2e klasse - dit waren scholen waarbij door de ouders schoolgeld werd betaald.

Dit onderscheid blijkt van belang, want op 19 december schrijft burgemeester Prins onderstaande brief aan de schoolopziener.

'Gelijk aan U edele bekend is, is aan de heeren Rooseboom cs vergunning verleend voor het oprichten van een bijzondere school 1e klasse te Ede, voor hun kinderen en is met dispensatie voor het vergelijkend examen als onderwijzeresse aan die school aangesteld mejuffrouw Isabella Leeson.

Het schijnt dat men voornemens is van deze school gebruik te maken alsof het een bijzondere school 2e klasse was, en bedrieg ik mij niet dan bevinden zich reeds twee kostleerlingen (dames Spengler) bij mej. Leeson, zonder dat aan mij gebleken is dat de ouders daarvan zich met de heren Rooseboom tot onderhoud der school verbonden hebben, terwijl nog twee meisjes verwacht worden uit O.I. (Oost Indië, P.G.) waarvan ik zeker kan weten dat de ouders zelve de school niet kennen.

Met het oog op art. 13 van het reglement voor het lagere schoolwezen behorende bij de wet van 1806 heb ik begrepen u edele hiervan te moeten kennis geven, met verzoek mij wel te willen medelen wat Uw edele oordeelt dat in deze door mij behoort te worden

* Vergelijkende examens hielden in dat sollicitanten naar een vacante post in diverse vakken beoordeeld werden door de schoolopzieners. Slechts wie zich bij die gelegenheid de beste had betoond kon benoemd worden.

gedaan, ook in het belang van de openbare school van mej. Nanning te Bennekom, thans benadeeld wordt alzo het bepaald was dat de geachte dames Spengler op hare school zouden komen.'

De schoolopziener wendt zich tot de Plaatselijke Schoolcommissie. Deze gaat op onderzoek uit en antwoordt vervolgens aan de burgemeester: '...dat mevrouw Spengler, bij eene verklaring van den 11 december 1856 zich bij de primitieve oprichters der school van mej. I. Leeson aangesloten, en tot het behoorlijk onderhoud dier school verbonden heeft.

...dat is gebleken, de mare geheel ongegrond te zijn, dat er twee meisjes uit O.I. op de school van mejuffrouw I. Leeson worden verwacht.'

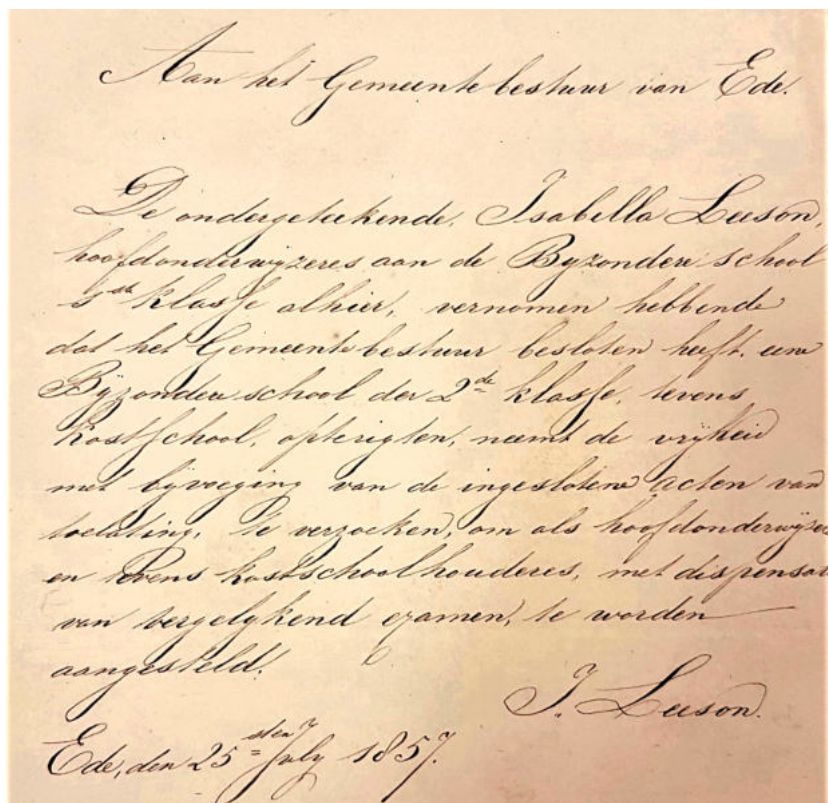
Het was op dat moment dus een storm in een glas water, maar in de vergadering van de Plaatselijke Schoolcommissie van 2 juli 1857 geeft de voorzitter de leden ter overweging - daartoe uitgelokt door de vele opmerkingen zowel van ingezetenen als van inwoners van elders, dat er geen Bijzondere School der 2e klasse voor meisjes is in Ede - of het niet raadzaam zou zijn zich hierover te wenden tot B&W van Ede.

Dit voorstel wordt door de leden overwogen en goedgekeurd. Besloten wordt B&W te verzoeken de nodige maatregelen te willen nemen tot oprichting van een Bijzondere School der 2e klasse voor meisjes te Ede.

Dit bericht bereikt ook Isabella, want op 25 juli 1857 schrijft zij een open sollicitatiebrief waarin zij vraagt om aangesteld te mogen worden als hoofdonderwijzeres en tevens kostschoolhoudster van de nieuw op te richten Bijzondere School der 2e klasse.

Op 7 december 1857 start ze in haar nieuwe functie.

Per 1 januari 1858 treedt de nieuwe Onderwijswet van 1857 in werking. In deze wet is het onderscheid tussen Bijzondere Scholen 1e en 2e klasse komen te vervallen.

Aan het Gemeentebestuur van Ede.

De ondergetekende, Isabella Leeson, hoofdonderwijzeres aan de Bijzondere School 2de klasse alhier, vernemen hebbende dat het Gemeentebestuur besloten heeft, een Bijzondere school der 2de klasse, tevens kostschool, op te richten, neem ik de vrijheid met betrekking van de ingestelde facten van sollicitatie, te verzoeken, om als hoofdonderwijzeres en tevens kostschoolhoudster, met dispensatie van bezetend examen, te worden aangesteld.

I. Leeson.

Ede, den 25^{den} July 1857.

Open sollicitatie I. Leeson 1857 (GA Ede DAS 656-I)

Waar stond deze Bijzondere School voor meisjes?

Afgaande op de belastingcohierien is het zeer waarschijnlijk dat de school in 1856 startte in het pand Dorp nr. 74. Dit was een dubbel herenhuis genaamd *De Brouwerij*, op dat moment eigendom van *Baron van Wassenaer*. Het was het latere pand van Menger en vervolgens van Pel (nu Grotestraat 91). De school blijft daar echter niet lang, want in april 1858 verschijnen annonces in de landelijke bladen waarin wordt aangekondigd dat het Instituut voor Jonge Dames te Ede per mei verplaatst zal worden naar *Buitenzorg*. Isabella huurt ook dit pand van Baron van Wassenaer. In 1870 koopt ze Buitenzorg samen met haar oudere zuster Hannah. (Deze laatste was in de periode vóór 1860 naar Ede gekomen, want beiden laten in dat jaar bij notaris J.C. Fischer hun testament – waarin Ede als woonplaats genoemd wordt -opmaken.)

Het Instituut in Buitenzorg

Het Instituut voor jonge dames in Buitenzorg was een niet-gesubsidieerde school voor meer uitgebreid lager onderwijs. De meisjes kregen les in Nederlands en de moderne talen Frans, Engels en (Hoog)Duits; ook vrouwelijke handwerken stonden op het programma. Deze vakken werden meestal gegeven door de hulp- en huisonderwijzeressen. (Het onderscheid tussen deze twee werd voornamelijk bepaald door het aantal vakken waarin ze les gaven. De hulponderwijzeressen beheersten meer vakken, de huisonderwijzeressen maar één of twee.) Isabella zelf was hoofdonderwijzeres en gaf ook les in geschiedenis, aardrijkskunde, plant- en dierkunde, rekenen en fysica. Ze werd geassisteerd door een tweede hoofdonderwijzeres die zich meestal tot de talen beperkte.

Leerlingen in de voortuin van Buitenzorg, jaartal onbekend (HME/VOE 312035)

Gemiddeld genomen waren er naast Isabella dus drie tot vier onderwijzeressen actief. En dat was ook wel nodig.

Want waren er bij de start in Buitenzorg ca. 16 leerlingen, dit aantal liep in de daarop volgende jaren snel op naar ca. 36. Waarschijnlijk het maximum wat gehuisvest kon worden. Er waren vier lesniveaus, en het niveau van een leerling werd per vak bepaald. Een beperkt deel van de meisjes kwam uit Ede, waarschijnlijk vooral die uit de jongere leeftijdscategorie (9/10/11 jaar). De meesten (naar schatting 80%) kwamen echter rond hun 15e-16e jaar vanuit het hele land naar Buitenzorg. Ze bleven tot ze een jaar of 18 waren.

De meisjes werden onderwezen, begeleid en opgevoed van 's ochtends vroeg tot het moment dat ze naar bed gingen. In een briefwisseling uit september 1882 van een net gearriveerde jonge dame, Louise D.A.P. van Son (15 jaar), met haar (stief)moeder wordt de dagindeling uit de doeken gedaan. Louise schreef haar brieven meestal in het Frans. Maar wist ze een woord niet, dan gebruikte ze de Nederlandse term, deze zijn hieronder tussen enkele aanhalingstekens gezet.

Dagindeling Instituut Buitenzorg 1882

<i>6.30 uur</i>	<i>Het dienstmeisje opent de gordijnen</i>
	<i>Daarna aankleden, het haar verzorgen en een tekst leren</i>
<i>7.30 uur</i>	<i>Ontbijt met 2 kommen melk</i>
<i>8.00-9.00 uur</i>	<i>Voorbereiden van de lessen</i>
	<i>Aansluitend een kwartiertje de tuin in</i>
<i>9.15-12.00 uur</i>	<i>Lessen</i>
<i>Tussen 12 en 12.30 uur</i>	<i>De leerlingen krijgen een 'cadetje met vleesch'.</i>
<i>13.00 uur</i>	<i>Naar buiten</i>
<i>Vanaf 14.00 uur</i>	<i>Opnieuw lessen</i>
<i>17.00 uur</i>	<i>Diner: 'twee gerechten en een toetje'. En twee keer per week soep. Ze drinken er regelmatig bier bij om beter in te slapen. (Dit moest wel apart betaald worden.)</i>
<i>18.00-20.00</i>	<i>Lessen voorbereiden voor de volgende dag</i>
<i>20.00 uur</i>	<i>Ontspanning</i>
<i>21.00 uur</i>	<i>Om negen uur precies gaan ze naar boven en krijgen dan een 'tobbetje' met warm water. Daarmee wassen ze zich van hoofd tot voeten. (achter een gordijn) Juffrouw Jacoba wast hun rug. Daarna wassen ze hun haren, de borstels en kammen.</i>
<i>21.30 uur</i>	<i>Om half 10 gaan ze naar bed, waarna juffrouw Jacoba nog een praatje komt maken.</i>

In het weekeinde waren er uitjes. Meestal in de vorm van lange wandelingen. Zo beschrijft Louise een Buitenpartij in: 'Wolfheezen niet ver van Arnhem. We hebben gewandeld van Wolfheeze naar Oosterbeek.'

Op zondag gingen ze naar de kerk of was er een 'Bijbelbespreking' soms in aanwezigheid van een dominee. Door de week las Miss Kropff* 's ochtends vóór het ontbijt voor uit de bijbel en bad met de leerlingen, net als 's avonds. Aan tafel werd ook de krant besproken. Zo waren ze op de hoogte van het nieuws.

Wat deden de leerlingen nog meer? Er waren muziekkavonden en ze voerden toneelstukken op. In de Sinterklaastijd deelden ze kleding en speelgoed uit op de Bewaarschool, die tegen de tuin van Buitenzorg aan lag. En in hun vrije tijd snoepten ze veel: chocolade, taart, drop. Louise zegt het zo: 'Het is vreselijk al die 'snoepeters!' Maar ook zij bestelde bij haar moeder regelmatig een pot drop om te presenteren . Brieven schrijven mochten ze op woensdagavond en verder in het weekeinde. Postbezorging is er meerdere keren per dag. En deze gaat ook snel. Een brief naar Utrecht doet er nauwelijks een dag over.

Wat kostte een verblijf in Buitenzorg?

Zoals blijkt uit de factuur voor een andere leerling uit 1876 bedroegen de kosten voor drie maanden onderwijs plus kost en inwoning f 200,-; leerlingen die thuis bleven wonen betaalden ca. f 70,-. Dit was de basis. Voor boeken en schrijfbehoeften moest echter apart betaald worden, evenals voor muziekbehoeften en gymnastiek.

Allemaal toch wel wezenlijke onderdelen van het kostschoolonderwijs. Daarnaast kon tegen betaling gebruik gemaakt worden van een vigilante (koetsje) en ook voor een plaats in de kerk moest men betalen. Totaal kostten deze 3 maanden f 278,29. Ter vergelijking, het loon van een hulponderwijzeres bedroeg ca. f 250,- per jaar.

Isabella verdiende dus goed; enige bedragen die ze opgaf in een statistisch overzicht voor de gemeente: 1859 f 4.575, 1861 f 5.900 en 1865 f 8.150. Het is echter niet duidelijk of hier nog bedrijfskosten af gingen. In ieder geval was ze in 1870 in staat om samen met haar zus Hannah Buitenzorg te kopen voor f 12.000. Er werd nog wel een hypotheek op het pand afgesloten van f 8.000.

* Dit betreft Jeanette Kropff die in 1879 samen met haar zus Jacoba en Emilia Piquet de kostschool zou overnemen.

Uit het archief Familie Van Hoogstraten in Nationaal Archief

Ede. L. Leeson, 1876

Commissie de Red. v. Hoogstraten v. Frieswijk.

aan **I. LEESON,**
INSTITUTRICE.

Voor 3 maanden Onderwijs, enz., in den kost, aan *Mevrouw M. v. Hoogstraaten*
 verschenen den *1 Sept.* 1876 *5 200.*

Verschot aan Boeken en Schrijfbehoeften	"	1. 60.
" " Weekgeld	"	1. 10
" " Kerkgeld	"	
" " de Teekenles Teekenbehoeften	"	
" " de Muzikles Muzijkbehoeften <i>volgens nota</i>	"	52. 25.
" " Zangles Zangbehoeften. *	"	731.
Gebruik der Piano	"	1.
" " den Meester in de gymnastie	"	6.
" " den Catechiseermeester.	"	
" " Handwerken.	"	
" " den Schoenmaker	"	3. 15.
" " Brievenport en Vrachten	"	
" " <i>Hof van 't Vigilants</i>	"	30.
" " <i>Stoffen versted</i>	"	30.
" " <i>Plaats en de Kerk.</i>	"	6.
" " <i>1 Ruymjaar aan de deurbestanden</i>	"	3.
" "	"	

5270. 29.

W. Leeson
I. Leeson

Factuur voor mw. Van Hoogstraaten Van Frieswijk 1876; Archief familie van Hoogstraten in Nationaal Archief

Protestantse Bewaarschool

In 1864 wordt door een 7-tal dames uit de betere kringen een *bewaarschool* opgericht. Onder hen waren ook Hannah en Isabella Leeson. Het doel van de bewaarschool was dat *'kinderen beneden de zeven jaren tegen een gering schoolgeld naar lichaam en geest*

ontwikkeld zullen worden, eene zorgvuldige en liefderijke behandeling zullen onder- vinden, en naar hunne vatbaarheid door woord en voorbeeld tot de liefde Gods in Chris- tus zullen worden opgeleid.’ Maar het bestuur heeft de bevoegdheid om ook kinderen van andere gezindten toe te laten.

In de praktijk kwamen er vooral kinderen uit grote arme gezinnen. De moeders werden dan ontlast of konden wat bijverdienen en de kinderen waren van de straat (letterlijk). Er was voor het eerst aandacht voor de ontwikkeling van de jonge kinderen, maar de om- standigheden waarin dat gebeurde waren niet optimaal. Uit een verslag van de inspecteur wordt duidelijk dat het er tocht en dat de sanitaire voorzieningen onvoldoende zijn.

Isabella en Hannah speelden een belangrijke rol bij de bewaarschool. Bij het vastleggen van de hypotheek van f 2.000 voor de Vereeniging van de Protestantsche Bewaarschool in 1866 zat Isabella bij de notaris aan tafel *‘in haar hoedanigheid van mededirectrice’* van de bewaarschool. Als onderpand dient het pand van de Bewaarschool met schuurtje en tuin (kadastraal K 1614), die in volle eigendom zijn bij de Vereeniging.

En het verzoek om verlenging van de gemeentelijke subsidie (1874) is namens het schoolbestuur ondertekend door de Presidente, I. Leeson. Hannah fungeerde als secre- taris/penningmeester en ondertekende de jaarlijkse rekening van ontvangsten en uitgaven.

Er werd veel moeite gedaan om fondsen te verwerven door middel van inzamelingen onder de gegoede bevolking en bedrijven. Ook de leerlingen van de kostschool werden bij de bewaarschool betrokken. Louise van Son schrijft dat zij in de Sinterklaastijd naar de bewaarschool ging om kleding en speelgoed uit te delen.

Naai- en breischool

Artikel 11 van de statuten van de Protestantsche Bewaarschool luidt: *‘Het bestuur zal de bevoegdheid hebben een gedeelte van voornoemd gebouw (de bewaarschool aan de hui- dige Bettekamp 17-19 toen Dorp 231a) tot het gebruik van Naai-, Brei- en Zondagschool af te staan, mits de werkzaamheden der bewaarschool daardoor niet belemmerd worden.’*

De Naai- en Breischool is er inderdaad gekomen zoals blijkt uit afdrachten aan de Utrechtsche Zendings Vereeniging in o.a. 1865, 1867 en 1871 en uit het statistisch overzicht voor het Lager Onderwijs uit 1878. Naar analogie van andere soortgelijke scholen zal het doel van de school waarschijnlijk geweest zijn: meisjes van eenvoudige komaf na de lagere school aanvullend onderwijs te geven, o.a. in ‘nuttige en fraaie handwerken’. We hebben helaas weinig informatie over deze school. Wel is er een naam van het hoofd van deze school in de periode 1874-1878: Dina van de Wel. Zij woonde in het tuinmanshuis op het terrein van Buitenzorg (met als huisnummer Dorp 231).

Ederveen

In 1868 start Isabella met een volgend project. Ze maakt samen met haar leerlingen een gedegen analyse van de bevolkingssamenstelling en leefsituatie van de gezinnen in Ederveen. Mogelijk is zij door de dominee van de Oude Kerk Ds. Krayenbelt, die hier iedere eerste woensdag van de maand bijbellezing geeft, geattendeerd op de erbarmelijke situatie van de bewoners in dit buurtschap. In de analyse werden onder andere de vol- gende gegevens opgenomen: gezinsgrootte, aantal kinderen boven de 6 dat naar school ging, en ook de reden waarom ze niet naar school gingen. Welk beroep de man uitoefende

en of hij vast werk had of dat het gezin ondersteuning nodig had. Hoe het met de huisvesting gesteld was etc. Met name dit laatste was niet best. Van de 96 woningen waren er 9 van steen, 42 half van steen en half van planken en 23 (!) hutten van zoden en stro; dit waren dus plaggenhutten. Tenslotte bleken twee gezinnen in een gat in de grond te wonen. De verbetering van deze situatie zou een van Isabella's speerpunten worden.

Op basis van de gegevens uit de analyse schreef een aantal leerlingen van het Instituut een brochure, met als doel de schrijnende situatie in Ederveen onder de aandacht te brengen van welgestelden in het hele land. Door middel van een levendige beschrijving werden de grote armoede en uitzichtloze toestand van de inwoners van Ederveen geschetst. De nadruk lag op de noodzakelijke verbetering van de huisvesting (door middel van een fonds om hutten te verbeteren of te vervangen), kleding en onderwijs (een breien naaischool). Burgemeester Van Borssele schreef het voorwoord, waarin hij stelt dat de brochure zonder enige overdrijving geschreven is, en dat hij hoopt dat er ruime giften binnen zullen komen.

En dat gebeurde inderdaad. Zowel financiële giften als schenkingen in natura (bijvoorbeeld lappen katoen) stroomden binnen. Aan het eind van 1868 was het geweldige bedrag van f 3.225,10 ontvangen. Een deel werd gebruikt om de grootste nood te lenigen en de rest ging naar het fonds. De naaischool werd in 1869 opgericht en in datzelfde jaar werd ook het eerste nieuwe huis gebouwd. Dankzij de inspanningen van Isabella volgden nog diverse huizen en in 1876 waren zeven plaggenhutten vervangen.

Ongeveer acht jaar na het verschijnen van de brochure schrijven Hannah en Isabella een kort verslag. Enerzijds met als doel om de goede gevers op de hoogte te stellen van de voortgang van het project, en anderzijds om de belangstelling te wekken van hen die nog niet bekend zijn met Ederveen met z'n vele en dringende behoeften.

De Stichting gerealiseerd

Een verzoek van Isabella en Hannah eind 1867 om de *Vereeniging 't Ederveen* als rechtspersoon te erkennen werd in januari 1868 afgewezen door de minister van Binnenlandse Zaken: *'Overwegende, dat blijkens de overlegde Statuten in het algemeen, en art. 5 in het bijzonder, bovengemelde Vereeniging in feite niets anders is dan het bestuur eener Stichting, ...'* En een stichting kon in die tijd niet als rechtspersoon worden erkend.

Huis van de Stichting Ederveen met de kenmerkende steen in de gevel (HME/VOE 322825)

Uiteindelijk werd de akte van de Stichting Ederveen zeven jaar later getekend, op 14 januari 1875. Hierin staat als doelstelling vermeld: *'De zedelijke en stoffelijke ontwikkeling van de inwoners der sectiën G en H der gemelde Kadastrale Gemeenten (= Ederveen) door:*

- *Het verstrekken van goede woningen aan de arbeidende klasse tegen matigen huurprijs.*
- *Het instandhouden eener naai- en breischool zoo ver de middelen van de Stichting het toelaten of anders het bevorderen van het onderwijs in vrouwelijke handwerken der meisjes.*
- *Zoo mede het bevorderen van het schoolgaan der jeugd tot het verkrijgen van lager onderwijs.'*

Het bestuur werd gevormd door Hannah en Isabella Leeson. In de akte was reeds bepaald dat na hun dood de burgemeester ambtshalve voorzitter zou zijn, bijgestaan door tenminste twee andere bestuursleden. En na al die jaren is dat nu nog steeds zo.

Maatschappelijk gedreven

Isabella was dus naast institutrice van het Instituut Buitenzorg ook presidente van de Protestantsche Bewaarschool, en ze was de motor achter de Stichting Ederveen. Dat weerhield er haar echter niet van om ook nog op andere sociale vlakken actief te zijn. Ze was net als haar vriendin Julia Vernhout betrokken bij de Utrechtsche en de Nederlandsche Zendings Vereeniging en bracht samen met haar leerlingen geld bijeen om het werk van deze verenigingen te steunen. Ook de naaischool leverde hieraan een bijdrage.

Ze bracht geld bijeen voor de watersnoodslachtoffers van 1876, bijvoorbeeld door collectes tijdens diensten van bekende predikanten. Ook voor individuele gezinnen in nood werd door haar gelobbyd. En ze stimuleerde haar leerlingen ook om zich actief in te zetten voor goede doelen, zoals het organiseren van een loterij voor 'in de strijd tegen Atjeh gewonde krijgslieden' (1878).

Dood zus Hannah

Op 1 februari 1879 schenkt Hannah haar helft van Buitenzorg aan haar zus. Het gaat dan al niet goed met haar, want in de Haarlemsche Courant van 17 maart bericht Isabella dat zij zich wegens de gezondheidstoestand van haar zuster verplicht ziet haar taak als directrice per augustus neer te leggen. Op woensdag 14 mei 1879 overlijdt Hannah aan tuberculose, 55 jaar oud. Isabella draagt de kostschool

Diep getroffen door den treurigen toestand van een zw. ar beproefd gezin uit den fatsoenlijken burgerstand, rigten de ondergetoekenden eene dringende bede tot allen wie medelijden dringt tot waldoen.

De slepende en steeds toenemende ziekte, waaraan de Vader van dit gezin, met nog zeer jeugdige kinderen, reeds sedert eenige jaren lijdt, heeft hem in het laatste jaar geheel aan het ziekbed gekluisterd, zoodat nu alle middelen zijn uitgeput en volslagen armoede hun deel is.

DE NOOD IS HOOG GESTEGEN!

O, hebt doernis met deze beproefden, die geheel buiten hunne schuld in achteruitgang van zaken en tot armoede vervielen.

De ondergetoekenden, van nabij met dit gezin bekend, zijn tot nadere inlichtingen bereid en zullen gaarne ontvangen en verantwoorden de gaven die hun toegezonden worden.

H. C. VAN LINDONK, pred. te Oosterbeek.
J. LEESON, Institutrice, Ede.

Tot het ontvangen van gaven zijn mede bereid,
K. F. CREUTZBERG, pred. te Arnhem.
W. KRAALJENBELT, pred. te Bodegraven.
G. J. VAN LINDONK, pred. te Heemstede.

Arnhemsche Courant 29-08-1874

over aan Jeanette Kropff, die sinds 1875 werkzaam was in Buitenzorg. Deze gaat met haar zus Jacoba* en met collega Emilia Piquet een maatschap aan met als doel om gezamenlijk de kostschool te runnen.

Na de overdracht gaat Isabella samen met haar vriendin Julia Vernhout (die zich na het sluiten van haar kostschool in Hilversum in 1868 in Ede had gevestigd) wonen in het huis Dorp 179. Dit was het pand op de hoek van de Grotestraat en de Bergstraat (waarin nu Veluwsch Slapen is gevestigd) tegenover het huis waar vanaf 1884 de kostschool van Frohwein gehuisvest was en later dokter Weijer woonde.

Overlijden Isabella

Op 24 oktober 1882 schrijft Louise van Son aan haar (stief)moeder: *'Miss Leeson is erg ziek geweest. Ze is naar Utrecht gegaan om beter verzorgd te kunnen worden. Het gaat nu een beetje beter met haar.'* Helaas was dat slechts voor een aantal maanden, want op donderdag 15 februari 1883 overlijdt Isabella in Utrecht op 53-jarige leeftijd. De begrafenis zal in Ede plaatsvinden op de daarop volgende maandag en de leerlingen krijgen opdracht om guirlandes te maken. Louise schrijft: *'Wij zullen bij de begrafenis aanwezig zijn. Enfin, voor Miss Leeson is alles gelukkig voorbij, want men zegt dat ze vreselijk geleden heeft. We zijn allemaal ondersteboven van haar dood...'*

Op de avond na de begrafenis hebben de leerlingen bij uitzondering toestemming om brieven te schrijven omdat toch niemand in staat is om te leren. Louise schrijft dat ze de begrafenis triest en plechtig vond, en op de kist lagen 16 guirlandes. *'Er werd gesproken door Dr. Muller Massis en Dr. Scheltema** evenals door verscheidene broers van Miss Leeson. Miss Piquet was er ook, die Miss Leeson als haar moeder beschouwde. Toen de kist in het graf zakte brak Miss Piquet en bleef tegen een boom geleund staan. Ze was daar bijna niet vandaan te krijgen... Na de begrafenis hebben we een zeer lange wandeling gemaakt om onze zenuwen weer een beetje tot rust te brengen. De wandeling was lang en mooi.'*

In diverse kranten verschijnt een dankbetuiging van Julia Vernhout *'voor al de bewijzen van deelneming door haar ondervonden bij het overlijden van hare zeer geliefde vriendin, Miss Leeson, van Ede'*. Ze schrijft dit op 28 maart 1883 vanuit het Diaconessenhuis te Utrecht. Hier zal ze op 16 juli van dat jaar overlijden.

Me juffrouw VERNHOUT betuigt langs dezen weg haren dank voor al de bewijzen van deelneming door haar ondervonden bij het overlijden van hare zeer geliefde Vriendin, Miss LEESON, van Ede
Utrecht, Diaconessenhuis, 28 Maart 1883.

Nalatenschap

Zoals vastgelegd in haar laatste testament uit 1882 en geheel passend in haar levensvisie gaat een gedeelte van haar nalatenschap naar goede doelen: de Protestantsche Bewaarschool ontving *f* 500, de Utrechtsche Zendings Vereeniging *f* 200, en de Diaconie Armen te Ede *f* 300. De dienstboden kregen elk *f* 100. De rest ging naar haar familieleden, die ook de inboedel van het huis aan de Grotestraat verkochten. De opsomming van de

* Officieel heette ze Marianne Jacoba, maar uit de brieven van Louise van Son blijkt dat ze Jacoba werd genoemd.

** Muller Massis en Scheltema waren dominees. Wij zouden dus Ds. schrijven, maar in de brieven staat Dr. Mogelijk werden ze in die tijd als Doctor aangesproken?

Graf van Isabella en Hannah Leeson. Tussen hen in een steen voor de overleden leerlinge Cornelia Stavenisse de Brauw (Documentatieverzameling VOE)

roerende goederen die verkocht worden beslaat veertien pagina's en de totale opbrengst is f 3.592,50! Het duurste stuk was een piano van f 220.

Hiermee kwam een einde aan het welbestede leven van deze bijzondere vrouw.

Hoe het verder gaat met de kostschool

In *Het Vaderland* verschijnt in juni 1885 een aankondiging dat de meisjeskostschool te Ede verplaatst wordt naar de mooie *Buitenplaats Sterrenberg*, die daartoe in die maand is aangekocht. In augustus van dat jaar staat een aanbesteding van de verbouwing van het pand in de krant. De verhuizing zal waarschijnlijk het daaropvolgende jaar plaatsgevonden hebben aangezien in het vriendenalbum van Jacoba Kropff nog t/m juli 1886 bijdragen met als plaatsaanduiding Buitenzorg staan.

In 1887 vertrekt Jacoba naar Apeldoorn om daar een kostschool te openen in aansluiting op het reeds bestaande instituut te Ede. En dan verschijnt in *Het Nieuws van de Dag* van 6 mei 1891 het volgende bericht..

In November 1891 vertrekt Jeanette Kropff naar Brussel en keert Emilia Piquet terug naar Zwitserland.

Het Nieuws van den Dag; Kleine Courant 06-05-1891

Naschrift: In de *Geschiedenis van Ede dl. I* pag. 186 wordt gesproken over de kostschoolhouders voor meisjes: de *Dames Post* en *Miss Leeson*, wat in andere teksten telkens overgenomen is. Echter, één of meer *dames Post* die een relatie met de kostschool zouden kunnen hebben, ben ik nergens tegengekomen. Wel was er een *Maria Los* (zie begin van dit verhaal), waaraan diverse ambtelijke stukken gewijd zijn. En ook verbleef haar zus tegelijk met haar in Ede. Vermoedelijk is hier sprake van een naamsverwarring.

Op deze plek wil ik graag Roel van Amerongen bedanken voor zijn geweldige hulp bij het doorspitten van de stukken van de gemeente Ede.

Bronnen

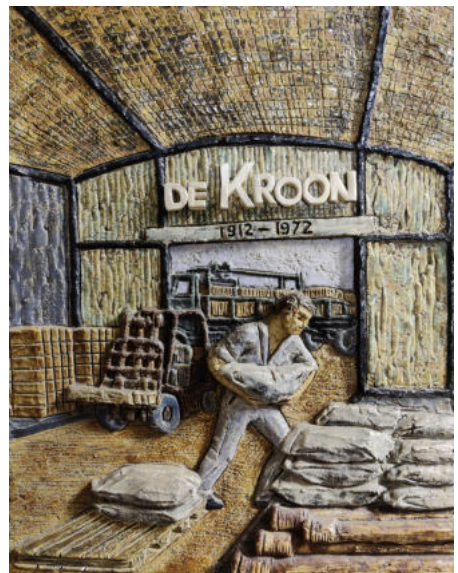
- Stadsarchief Rotterdam: Burgerlijke Stand
- Stadsarchief Delft: Burgerlijke Stand
- Gemeentearchief Wassenaar: Bevolkingsregister
- 'Onderwijs in Hilversum: van Dorpsschool tot Media Academie', samengesteld onder redactie van Treesje Ruhe en Joop Branger
- Gemeentearchief Ede: 001 Archief Gemeentebestuur Ede en haar rechtsvoorgangers (DAS), 1647-1948
- Gemeentearchief Ede: 080 Archief Plaatselijke Schoolcommissie 1850-1880
- Gemeentearchief Ede: 081 Archief van de Protestantsche Bewaarschool
- Gelders Archief: 0541 Archief familie Kropff
- Nationaal Archief: archief van de familie Van Hoogstraten
- Archief van de Stichting Ederveen
- Delpher, diverse kranten en tijdschriften
- Fotocollectie HME/VOE en Documentatieverzameling VOE

Selectie uit de schenkingen van de afgelopen periode

Van ons erelid **Hetty Blaauw** ontvingen we zeven lijvige boekwerken met daarin de bedrijfsadministratie van een aantal oude Edese ondernemers, waaronder vier smidsboeken van de firma Steinmeier (zie boven). En de administratie van Jan Heij, vrachtrijder/sleper van de Veenderweg (de vader van Drikus Heij). Hetty had jaren geleden deze boeken gered uit het oud papier en zorgvuldig bewaard. Onlangs kwam ze ze weer tegen.

Henk Verhoef schonk de Vereniging een plaquette die ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan van De Kroon Bouwmaterialen en Betonfabriek in de gevel gemetseld was. Zijn vader redde de plaquette op de avond voor de sloop van de fabriek.

Oud Ede-Zuid: De Parkweg had wel iets...

Jaap van Ree

Begin jaren '60 van de vorige eeuw woonde ik aan de Anton Mauvestraat, waar ik als jongetje van vijf de wereld rond ons huis steeds verder begon te verkennen. Als het maar even kon, speelden we buiten, gewoon op straat. Dat kon toen nog, er waren nauwelijks auto's. Bij ons in de straat had maar één bewoner een auto. Onze straat was een zijstraat van de Parkweg. Als we buiten speelden, mochten we daar niet komen. Eigenlijk hadden we daar ook weinig behoefte aan, er viel weinig te spelen, want er reden regelmatig auto's. En omdat de trottoirs betegeld waren, kon je daar niet knikkeren. Vanaf onze straat richting het station waren er bovendien veel winkels, die ook niet erg uitnodigden om daar te spelen. Je werd er soms zelfs weggejaagd. Ondanks dat had de Parkweg toch wel iets.

Op de hoek van de Parkweg en onze straat was een soort van 'technocentrum'. Rechts had loodgieter *Wessels* zijn bedrijf. Zijn vrouw runde een winkel waarin serviesgoed werd verkocht. Een eindje verder op de Parkweg zat zijn concurrent loodgieter *Van Tongeren*.

Loodgietersbedrijf Wessels (foto: Historisch Museum Ede)

Links was een smederij en daartegenover kwam begin jaren zestig garage *Van de Engel* met zijn Trabantjes. Wij speelden toen nog met Dinky Toys, maar dáár werden echte auto's verkocht, onderhouden en gerepareerd. Dit bedrijf kon door zijn zeer sympathieke eigenaar en de opkomst van de auto in de jaren zestig een flinke groei doormaken.

Beertjes

Schuin tegenover de garage hield voor ons de Parkweg op bij het sigarenwinkeltje van mevrouw *Methorst*. Een klein maar gezellig winkeltje waar we de sigaren, sigaretten, of pijptabak voor mijn vader of onze buurman kochten. Altijd als we daar wat kochten, bleven we even kletsen met mevrouw Methorst en dan kwam ze met een klein snoepotje. Daarin zaten beertjes van drop en dan mochten wij er eentje pakken. Wij hadden er natuurlijk weinig problemen mee dat vaders toen nog veel rookten.

Mensen die geen garage maar wel een Trabantje of een andere auto hadden, konden hem bij *Kwint* stallen. Die zat een eindje verderop richting station en verhuurde garageboxen. Later kreeg hij er nog een benzinepomp bij, en die pomp met goedkope benzine liep als een trein. Toen zijn zoon later de hele zaak overnam, liep het nog steeds als een trein.

Behalve deze bedrijven was er *Het Geschenkenhuis*. Hier kochten we vaak onze plastic voetballen. In de sinterklaastijd hing er altijd een grote staf aan de zaak. Deze staf was 's avonds zelfs verlicht. Op 5 december kwam de goedheiligman zelf altijd even langs, nadat hij eerst bij ons op school was geweest. Het was wel een beetje vreemd, dat de Sinterklaas daar er altijd anders uitzag dan die bij ons op school. Bij Het Geschenkenhuis droeg hij vaak dezelfde bril als de zoon van de eigenaar.

Lucifertje

Begin jaren zestig kwam er ook een automatiek op de Parkweg. *De Rijk* verkocht er zijn patat, slaatjes, bami- en nasiballen. Patatje oorlog bestond toen nog niet, alleen patat met of zonder mayonaise. Die andere lekkernijen kon je zelf uit de muur halen, als je tenminste eerst een kwartje in het gleufje had gedaan. Daarna kon je het deurtje openen en de bal of het slaatje eruit halen. Sommige jongens dachten slim te zijn door een lucifertje in het deurtje te doen. Dan sloot het deurtje niet goed en als De Rijk dan weer een hapje achter het deurtje had gelegd, konden ze het deurtje openen zonder een kwartje te betalen. Maar meestal was De Rijk toch slimmer en haalde de lucifertjes weg. Behalve al dit lekkers verkocht hij ook heerlijk verpakt ijs en later ook softijs.

Andere bekende zaken waren keurslagerij *De Kruif*, met een heel aardige slager die ook goed vlees verkocht; sigarenwinkel *Alferink*; herenmodezaak *Hendriks* op het hoekje met de Willem Witsenlaan; groenteboer *Hendriks*; de schoenenzaak van *Van Gool*; *Roke* met zijn gordijnen en vloerbedekking; schilder *Plooy*, en op de hoek met de Nassaulaan sigarenzaak *Gerritsen*. Allemaal zaken die ik wel kende, maar waar ik vrijwel niet kwam. Wat moest ik als jongetje van een jaar of negen met een pot verf of een paar gordijnen?

Tussen de Nassaulaan en het station was op de hoek een bloemenzaak, daarnaast fietsenmaker *Veenendaal*, later *Eikenaar* en iets verderop de drogist. Daar kwam ik wel

regelmatig, omdat ik er vaak een buisje Chefarine-4 moest halen; dat was best een eind lopen, vooral als je er helemaal geen zin in had. Deze drogist was in mijn beleving een vrij grote man, die altijd in hetzelfde uniform liep: een smetteloos witte stofjurk. Hij zal er ongetwijfeld meer van gehad hebben. Hij kwam altijd heel zakelijk over. Hij zag er een beetje uit als een dokter in die witte jas en hij wist evenveel van medicijnen af als een dokter, vond ik. Hij gaf ook altijd goede adviezen. Op zijn vakgebied was hij, in mijn ogen althans, een deskundige. Later heb ik hem eens bij Gerritsen in de sigarenzaak ontmoet en toen bleek dat hij ondanks zijn zakelijk overkomen wel degelijk over een gezonde dosis humor beschikte. Daar had ik daarvoor nooit iets van gemerkt.

Verder waren er nog de groenteboer *Berends*, de zelfbediening *Lentink*, schoenzaak *Achterberg* en nog een paar cafés: heidense tenten die ook op zondag waren geopend.

Aan de overkant was vlak bij het station het postkantoor met juffrouw *Van Dien* waar ik vaak postzegels moest kopen; daarnaast was kolenboer *Dekker*; iets verder een visboer en fietsenmaker *Van Zijl*; daarnaast zat kapper *Oosterbeek*. Later kwam hier het Chinese restaurant *Nanking*. Een eindje verder zat slagerij *Van Guilik* met daarachter een eigen slachterij, dat kon je regelmatig heel goed ruiken. Dan kwam er een blok woonhuizen en vervolgens nog een paar zaken: herenkapper *Bertus*; een dameskapper; groenteboer *Jansen*; de drankzaak *Van der Voort van IJsseldijk* en de poelier *Hardeman* die ook zelf de kippen slachtte. Als daar op vrijdag het afval werd opgehaald, stonk dat haast nog erger dan de slachterij bij Van Guilik.

Slechte naam

De kop van de Parkweg werd vanaf de tweede helft van de jaren zestig steeds meer een uitgaanscentrum. Er kwamen barretjes, eettentjes en de politie moest zich hier helaas steeds vaker laten zien. Mede hierdoor kreeg de Parkweg een behoorlijk slechte naam, maar eigenlijk gold dat alleen maar voor het gedeelte tussen de Nassaulaan en het station.

Tussen station en Nassaulaan (foto: Historisch Museum Ede)

Parkweg vanaf de kapper tegenover Te Sligte (foto: Historisch Museum Ede)

Er is één zaak waar ik heel mooie herinneringen aan bewaar en dat is de winkel van *Te Sligte*. Op de deur stond schuin met zilverkleurige letters A. te Sligte. De deur had een handvat met daarboven een knopje dat je moest indrukken om de deur te openen. Dan ging er een belletje en als je binnen was, kwam even later meneer Te Sligte de winkel binnen. Hij was een kleine, vriendelijke en altijd heel behulpzame man. Hij sprak met een beetje een ‘Achterhoeks accent’. Eigenlijk valt niet te zeggen wat voor soort zaak hij had. Het was een echte oude ‘rommelzaak’ met een toonbank en daarachter een enorm wandmeubel met talloze laatjes. Hij verkocht schroefjes, spijkertjes en andere ijzerwaren. Dat ging toen nog per ons, pond of kilo, of ... per stuk. Daarnaast verkocht hij nog veel meer dingen. Je kon het zo gek niet bedenken, of Te Sligte trok een laatje open en had wel iets wat je zocht of wat erop leek. Hij verkocht naast zijn ijzerwaren bijvoorbeeld in de winter ook hakbanden en riempjes voor de schaatsen, maar als je er twee nodig had, had hij er dikwijls maar een. En als hij niet had wat je zocht, dan verzoon hij wel iets waar je ook mee uit de voeten kon. Hij was zeer creatief.

Achter de winkel had hij een soort smederij, maar daar deed hij niet zo veel meer mee. In de vloer stond nog wel een blaasbalg om het vuur onder de smidse aan te wakkeren, maar die werd niet meer gebruikt. Vanaf die blaasbalg liepen leidingen naar de smidse en die kwamen hem aan het eind van het jaar goed van pas. Hij vertelde ons wel eens, dat deze leidingen vol vuurwerk zaten, zoals vuurpijlen, rotjes en echte kanonslagen. Daarnaast verkocht hij sterretjes en carbid, dat ging per puntzakje. Behalve carbid en die sterretjes wilden we ook wel echte rotjes hebben, vooral op oudjaarsavond en bij Te Sligte kon je die kopen voor weinig geld. Alleen, zo drukte hij ons op het hart, moesten we het vuurwerk onder de jas doen en het daar houden tot we thuis waren. Dat ging altijd goed, totdat een buurjongetje ook wat gekocht had. Direct nadat hij uit de winkel stapte, haalde hij ondanks de waarschuwing van Te Sligte het vuurwerk toch onder zijn jas vandaan om

het nog eens goed te bekijken. Hij had niet in de gaten, dat een politieagent over zijn schouder met hem meekeek. De agent vroeg hoe hij aan dat vuurwerk kwam en na het antwoord ging ook hij even bij Te Sligte winkelen. Toen wij later die dag nog wat schroefjes moesten hebben, waren de prijzen aanzienlijk gestegen. Te Sligte had wat terug te verdienen en hij was creatief genoeg om dat voor elkaar te krijgen. Een geweldige man.

Hoewel de Parkweg geen speelterrein was, was er toch een heel bijzondere speelplaats en dat was *Ons Houten Huis*. Dit was de gereformeerde kerk. Een houten gebouw in de vorm van een kruis. Het gebouw bestond uit vijf ruimtes die van elkaar gescheiden konden worden met beweegbare wanden. Voor die tijd heel modern. In de noordvleugel zaten de toiletten en was ook de consistorie. De oost-, zuid-, en westvleugel en het mid-dendeel waren vier afzonderlijke ruimtes, of op zondag tijdens de kerkdienst één grote ruimte.

Bij deze kerk was een knapenclub en, hoewel ik toen nog niet bij deze kerk behoorde, zat ik toch op die club. Onze leider werkte in de bouw en daardoor wist hij goed wat dit houten gebouw allemaal kon verdragen. Een keer per week, op vrijdagavond, hadden we club, zoals we dat altijd zeiden. Dat gebeurde in de oostvleugel. Op de club hielden we een logboek bij waarin we verslagen schreven van wat we tijdens de vorige clubavond hadden gedaan. Alle clubleden moesten om de beurt een verslag schrijven in het logboek. Verder had een ander lid dan een soort van inleiding gemaakt over een Bijbelverhaal en

Ons houten huis (Parkweg 131, rond 1984 afgebrand; daarna op die plek Brezan, een winkel in auto-onderdelen, en nu de (Turkse) Lale-supermarkt.) - foto: Historisch Museum Ede

as dat voor en we praatten erover. Ook deze inleidingen maakten we om de beurt. Nadat het logboek was voorgelezen en het onderwerp was besproken, was er even pauze en na de pauze was er volop tijd voor spel. Soms gingen we kwartetten of we deden hersen-gymnastiek, maar we hielden ons ook bezig met worstelen. Het leukste was natuurlijk kegelvoetbal. In elke hoek stond een kegel en vier spelers probeerden dan de eigen kegel te verdedigen en de andere kegels om te schieten met een echte voetbal. Dat ging er stevig aan toe. De kerk kraakte in haar voegen. Mijn moeder zei altijd, dat het bij ons thuis te horen was als wij in de kerk voetbalden. Maar onze leider keek rustig toe en hij zag dat het goed was. De kerk kon al ons geweld wel verdragen. Als de club met ons kegelvoetbal was afgelopen, moesten de wanden weer worden opengeschoven voor de kerkdienst op zondag, want ons voetbalstadion was en bleef ... een kerk.

Dit artikel is een (enigszins bewerkt) hoofdstuk uit 'Toen Ede-Zuid nog Ede-Zuid was' door Jaap van Ree. Het in eigen beheer uitgegeven boekje ligt niet meer in de winkel, maar wie het wil aanschaffen kan contact opnemen met de auteur: jvanree@kpnplanet.nl.

Een halve eeuw Ede - 6

Carel Verhoef

Gemeentefinanciën

Elke gemeente heeft geld nodig om wegen aan te leggen, scholen te bouwen, brandjes te blussen, veldwachters en schoolmeesters te betalen, maar ook de dokter en de vroedvrouw. Waar kwam dat geld in de negentiende eeuw vandaan?

Allereerst en allermee uit de zogenaamde *hoofdelijke omslag*, een gemeentelijke belasting die voor elke ingezetene gold. Verder uit de grond- en personele belasting, de accijnzen op alcoholica, de tol- en begrafenisrechten, de boetes van de politie en sinds 1 juli 1853 ook uit de hondenbelasting.

Maar het totaal van de belastinginkomsten in Ede was zó gering, dat de financiële toestand van de gemeente verre van rooskleurig was. Dat had twee oorzaken: er woonden te weinig kapitaalkrachtige mensen in Ede, en de gemeenteraad wilde de belastingen zo laag mogelijk houden.

Via de hoofdelijke omslag moest iedere ingezetene naar draagkracht meebetalen. Dat deed men niet van harte, maar alleen omdat het moest. Afhankelijk van ieders vermogen varieerde omstreeks 1850 het te betalen bedrag van *f* 0,50 tot *f* 50,- per jaar. Wie een onzuiver inkomen had van minder dan *f* 150,- per jaar, was vrijgesteld.

Dit artikel is gebaseerd op enkele gesproken columns van de auteur voor Radio Ede FM over zijn boek: *Ede 1850-1900. Een Veluws dorp op de drempel van de moderne tijd*, Dieren, 2019. (In de boekhandel € 19,95; Leden VOE € 16,50, verkrijgbaar in Cultura).

Voorgevel kasteel Hoekelum. In het tympanon het wapen van de familie Van Balveren. In 1819 trouwde Jacqueline Cornélie, barones Van Balveren en vrouwe van Hoekelum, met Otto,

Maar wat is ‘vermogen’? De gehanteerde criteria waren ietwat willekeurig. Men kreeg bezoek van een gemeenteambtenaar. Die keek naar de huurwaarde van de woning, naar het aantal ramen en deuren, naar de waarde van het meubilair, naar het aantal dienstboden, naar het bezit van paarden, maar ook naar *‘elks meer of min kostbare levenswijze; in aanmerking genomen de omstandigheden zijner huishouding’*. Niet iedere inwoner stelde deze ambtelijke pottenkijkerij op prijs. De bestuurders op het platteland bemoeiden zich op een nogal indringende manier met het gezinsleven en ieders uitgavenpatroon. Zij meenden zich een oordeel te kunnen aanmatigen over de levenswijze en het huishouden en dus over de draagkracht van de belastingplichtigen. ‘Inbreuk op de privacy’ noemen wij dat tegenwoordig.

Geen wonder dat er nogal eens geprotesteerd werd tegen de hoogte van de aanslag. In menige raadsvergadering moest de raad flink wat tijd uittrekken voor de behandeling van bezwaarschriften. In 1850 was een van de bezwaarschriften afkomstig van Otto, Baron van Wassenaer tot Catwijk, woonachtig in kasteel Hoekelum, en destijds ongeveer de rijkste inwoner van de gemeente Ede. Hij schreef dat hij in verhouding tot anderen, voor een niet onaanzienlijke som was aangeslagen, mede doordat hij opnieuw in een hogere belastingklasse was geplaatst. Voor die verhoging had hij geen reden gevonden.

Om welke fenomenale geldsom ging het hier? Waarschijnlijk was de

Koetsier W. Meijer op de bok van de koets voor het kasteel (foto ca. 1898-1902 - GA13956).

baron in totaal jaarlijks een bedrag van tussen de *f* 35.- en *f* 40.- verschuldigd en kwam de verhoging van klasse mogelijk uit op niet meer dan enkele guldens.

Het totaal van de hoofdelijke omslag in de gemeente Ede was in 1859 *f* 11.500.-. In dat jaar betaalden de belastingplichtigen tussen *f* 0,50 en *f* 200.-

Met het stijgen van de gemeentelijke uitgaven moest het plafond van de hoofdelijke omslag worden opgehoogd. In 1893 kwam het totaal op *f* 11.615.-. Dit betekent dat de hoofdelijke omslag tussen 1859 en 1893, dat wil zeggen in vierendertig jaar (!), met slechts *f* 115.- = 1% (!) was gestegen. Elders in Nederland werden de belastingen met ruim 30% verhoogd. Dat was wel iets meer dan die 1% van de gemeente Ede.

De inwoners van Ede die niet verder keken, waren zeer gelukkig met een gemeentebestuur dat de belastingdruk zo laag mogelijk hield en ernaar streefde aan het einde van het jaar nog geld over te houden. Elke begroting werd afgesloten met de volstrekte balans tussen inkomsten en uitgaven en met de vaststelling dat er 'nihil' zou overblijven. Bij de eindafrekening bleek echter dat er elk jaar een batig slot was. Dankzij het (te) voorzichtige beleid was er geen enkel jaar met een negatief saldo, maar wel vele jaren waarin 1/10 tot zelfs 1/3 deel van de jaarlijkse inkomsten als batig saldo overbleef.

Het was precies wat de raad en B&W wilden: evenwicht in de begroting en zo mogelijk een batig slot. Over gemeentelijke investeringen in meer dan de strikt noodzakelijke infrastructurele verbeteringen en in projecten die de economie en de werkgelegenheid zouden kunnen aanzwengelen, werd niet gerept. Men beperkte de uitgaven tot de allernoodzakelijkste.

B&W probeerden destijds de belastingen zo min mogelijk te verhogen. Daar hadden zij twee redenen voor. Zij hoopten Ede aantrekkelijk te maken voor, liefst kapitaalkrachtige, migranten. Met lage belastingen als lokkertje.

Bovendien was het inkomen van de meeste inwoners uiterst gering. Dat is waar, maar van de meer draagkrachtigen had meer gevraagd kunnen worden.

De Edese gemeenteraad volhardde echter in een uiterst zuinig uitgavenpatroon.

De zuinige gemeente

Die overdreven zuinigheid blijkt overduidelijk uit de volgende gebeurtenissen. In 1895 stelden B&W voor om de opzichter van de gemeente een 'velocipède' (fiets) te verstrekken. De man zou dan per dag veel meer bezoeken kunnen afleggen. De raad wenste echter geen fiets beschikbaar te stellen, zelfs geen *f* 60.- voor de huur van een rijwiel. Het bleef bij een jaarlijkse reis- en verblijfkostenvergoeding van *f* 30.-, uitsluitend voor 'zeer grote afstanden en wanneer het belang der gemeente een snelle verplaatsing vordert'. De ambtenaar moest de meeste bezoekjes lopend afleggen.

Ook het voorstel om het werk van de gemeentesecretaris te verlichten door een tweede ambtenaar te benoemen, haalde het niet. De raad argumenteerde dat de gemeente bij een benoeming de beschikbare *f* 300.- volledig aan salaris kwijt zou zijn. Men besloot tot een 'schrijfloon' op uurbasis. Misschien zou er dan van die *f* 300.- nog wat overblijven.

Die zuinigheid had de gemeente en haar inwoners duur te staan kunnen komen. In 1886 en 1889 was de toren van de Oude Kerk door de bliksem getroffen. Vandaar dat B&W in 1898 (negen jaar later!) voorstelden de toren van de kerk van een bliksemafleider te voorzien. Het voorstel werd verworpen, want de raad had bezwaren. Bliksemafleiders voor de verschillende kerktorens zouden een belangrijke uitgave eisen, die meer in het belang werd geacht van de brandverzekeringsmaatschappij dan in dat van de gemeente en haar inwoners. Dus geen bliksemafleiders.

Het financiële beleid van de gemeente heeft voor de Edese samenleving vooral negatieve gevolgen gehad. Er kwamen met name geen investeringen in het economisch leven, er kwam geen school voor voortgezet onderwijs, en de salarissen voor werknemers in de lagere echelons van de gemeente waren minimaal.

Oude Kerk, gezien vanuit de Torenstraat (foto ca. 1888-1892 - GA18160)

In 1851 verdiende de burgemeester per jaar *f* 800,-, de gemeente-arts *f* 370,-. Geleidelijk werden deze salarissen opgetrokken. In 1891 kreeg de dokter *f* 800,-, maar toen toucheerde de burgemeester al *f* 1.600,- per jaar!

De meeste salarissen staken hier schriek tegen af. In 1857 werd Anna van den Broek, huisvrouw te Doorn, in Ede benoemd tot vroedvrouw voor een salaris van slechts *f* 100,- per jaar. Bij haar benoeming werd zij verplicht gratis hulp te verlenen aan behoeftige kraamvrouwen in Ede en Bennekom.

In Lunteren was mevrouw Van Merkenstein tot vroedvrouw benoemd voor een salaris van '*f* 75.- tot *f* 100.-'. Dat werd dus *f* 75.- Wetend dat de vroedvrouwen van Ede en Otterlo elk *f* 100.- ontvingen, vroeg mevrouw Van Merkenstein in 1860 en 1861 opslag. De raad besliste echter '*adressante bij extract dezes te berigten dat de Raad alsnog geen vrijheid heeft gevonden aan haar verzoek te voldoen*'. Mevrouw Van Merkenstein hield de eer aan zichzelf en nam ontslag.

De onderwijzerssalarissen waren zó laag dat elke schoolmeester tevens koster werd en daarnaast nog verschillende andere bijbaantjes had om in leven te blijven. Geen wonder dat er een bijna voortdurend ernstig tekort aan onderwijzend personeel was.

Ook de beloning voor veel andere gemeentelijke werknemers was ronduit schamel. Op de

begroting voor 1850 stond *f* 10.- als dagloon voor de *'luider der klokken bij feestelijke gelegenheden'*. De man kreeg geen jaarloon, maar werd per feestdag uitbetaald. Waarschijnlijk verwachtte de raad weinig feestelijke gelegenheden. Voor die *f* 10.- moest hij ook de nationale vlaggen repareren.

De raad, beseffend dat het leven niet alleen uit feesten bestaat, reserveerde *f* 55.- als jaarwedde voor de *doodgraver*. Negentien jaar later werd zijn salaris opnieuw vastgesteld. In plaats van een salarisverhoging, kreeg hij *f* 3.- minder per jaar.

De twee *waagmeesters* werkten het hele jaar 1866 voor respectievelijk *f* 50.- en *f* 35.-. Ook de *marktmeester* haalde net niet de Balkenende-norm; voor hem stond een jaarsalaris van *f* 15.- op de loonlijst. Hun salarissen bevonden zich in 1891 nog op hetzelfde niveau als in 1866; in 25 jaar was er geen cent bijgekomen.

Vakbonden die de belangen van hun leden zouden kunnen behartigen, waren er nog niet.

Maar het kon nog erger. In 1869 bepaalde de gemeenteraad dat de jaarwedde van de opzichter van de begraafplaatsen en die van de *'keurmeester van 't brood'* kwamen te vervallen. Dit laatste besluit betekende wel een financieel meevallertje voor de gemeentekas, maar wie zou voortaan zorgen voor de goede kwaliteit van het dagelijks brood? Dat was nu juist de taak van de keurmeester!

Op die kwaliteit was wel eens wat aan te merken geweest. Er waren bakkers die het niet zo nauw namen en die knoelden met het gewicht en de kwaliteit van het brood door in het deeg zemelen, peulvruchten, andere meelsoorten, of zelfs grind te verwerken om het brood zwaarder te maken. In het verleden had de overheid daarom de prijs en het gewicht van het brood in de zogenaamde *'broodzetting'* vastgelegd. In Engeland werd de brood-

Notaris Fischerstraat. Links het gemeentehuis, daarnaast rechts het gebouw van de Spaarbank; rechts: hotel en stalhouderij De Posthoorn (foto 1903 - Collectie A. Hartgers)

zetting al in 1262 ingevoerd; in de stad Groningen in 1404 en het Rijnlandse bestuur kwam omstreeks 1800 met een reglement.

Maar het economisch denken stond niet stil. In de negentiende eeuw, de eeuw van het liberalisme, vond men dat de broodprijs niet van bovenaf verordeneerd moest worden. De vrije concurrentie vierde hoogtij. Men zag het kopen en verkopen van brood als een ‘vrijwillige overeenkomst tussen verbruiker en voortbrenger’. Alleen toezicht op de kwaliteit is nuttig.

In Ede heeft de gemeenteraad al in 1851 het reglement op de broodzetting gewijzigd, ‘zodat’, aldus het verslag van de gemeenteraadsvergadering, ‘de zetting van het brood sedert niet meer plaats greep’. Het salaris van de keurmeester van het brood werd in 1869 geschrapt.

Toen in Ede de keurmeester van het brood de laan was uitgestuurd, kwam in de gemeenteraad het probleem van de kwaliteitshandhaving aan de orde. Het werd aanleiding tot de volgende vraag van een bezorgd raadslid: ‘Op hoedanige wijze verkrijgt men verbetering in de hoedanigheid van ’t roggebroom, vooral in ’t belang der arbeidende klasse?’ De burgemeester, goed bekend met de werking van de vrije markt, antwoordde, dat volgens B&W de concurrentie het beste middel is voor een goede kwaliteit.

Hoewel er geen keurmeester meer was, wilde de raad toch wel graag een voedzame en smakelijke boterham voor alle ingezetenen. Liefst zonder grind. Dat was 1869. Een jaar later verscheen in het jaarverslag van de burgemeester de mededeling dat ‘de keuring van het brood niet is gebeurd bij gebrek aan geschikte keurmeesters’. Maar die geschikte keurmeesters komen alleen als er een salaris op hen ligt te wachten. En dat was het jaar daarvóór afgeschaft! Ook vele jaren daarna staat er in het jaarverslag: ‘Geen keuring van het brood’, of: ‘Geen levensmiddelenkeuring wegens gemis aan bekwame keurmeesters’. Niet leuk voor de inwoners van Ede die liever geen zand in hun boterham ontdekten; zij waren er om het land te bewerken, niet om het op te eten.

Armenzorg

In de negentiende eeuw leefde 10 tot 15 procent van alle Nederlanders, meest boeren en arbeiders, van de armenzorg oftewel van de *bedeling*. Velen leden honger. Dit leidde onder meer tot een gewijzigde visie op de taak van de staat.

Aanvankelijk ging men uit van het begrip ‘*nachtwakersstaat*’; men zag de staat als een soort nachtwaker die de burgers bescherming moest bieden tegen rondlopend gespuis. Armenzorg was geen taak van de staat, maar viel in de categorie ‘*liefdewerk*’. Wie arm was, was aangewezen op ‘*een christelijke handreiking*’ door de diaconie van de kerk, op steun van een liefdadigheidsvereniging, of op hulp van de familie. Voor de rest moest men zich schikken in zijn lot. God had dat zo gewild. Die visie veranderde langzaam. Steeds meer kende men aan de staat bepaalde taken toe die de levensomstandigheden van de armste burgers moesten verbeteren.

Het ‘*Armenwetje* van 1818 wordt officieus wel de eerste Armenwet voor ons land genoemd.

Voor de liberaal Thorbecke was voorstander van een goed gestructureerde staatszorg in

plaats van de armenzorg door de kerk of 'de liefdadigheid'. De kerkelijke hulp was te paternalistisch, niet voldoende en niet op alle behoeftigen afgestemd.

De diaconieën weigerden steun aan personen die geen lidmaat van 'hun' kerk waren en aan onechte (buitenechtelijke) kinderen. Ook zij die zich misdroegen of een strafblad hadden, kregen geen ondersteuning van de kerk. Soms werd door de diaconie zelfs wangedrag 'voorgewend' om personen geen ondersteuning te hoeven verlenen. Wie niet door de kerk werd geholpen, kwam voor rekening van de gemeente.

Zeer tot teleurstelling van Thorbecke hielden de conservatieve christelijke politici in het kabinet Van Hall (1853-1856) vast aan de oude gang van zaken en kenden aan de kerken en aan instellingen van liefdadigheid de taak toe om, met enige staatssubsidie, de hulp aan de armen op zich te nemen. De gemeente zou

Mr. Jan Rudolph Thorbecke. Liberaal staatsman en staatsrechtgeleerde. Eerste minister van drie kabinetten.

Soepuitdeling aan de armen in Haarlem 1815. Schilderij van Wybrand Hendriks (Teylers Museum, Haarlem).

slechts die armen ondersteunen die niet door een andere instelling werden geholpen. Dit werd de leidende gedachte achter de Armenwet van 1854. Deze wet zou meer dan een eeuw de armenzorg regelen; tot de Bijstandswet van 1965.

De gemeentelijke armenverzorgers kregen de taak uit te zoeken of iemand in aanmerking kwam voor een geldelijke ondersteuning. Zij moesten zich rekenschap geven van de financiële draagkracht van de familie, hun lichamelijke gebreken, ziekten, ouderdom en de vraag of de naastbij zijnde familie hen kon onderhouden. Wie ouder was dan 70 jaar of niet in staat was om te werken, kwam zonder meer in aanmerking voor een uitkering. Voorts was het zedelijk gedrag van de 'bedeelden' van belang. Wie zich aan allerlei uitspattingen te buiten ging, hoefde niet op bijstand te rekenen. Sommige 'behoefstigen' meldden zich bij verschillende instanties aan. Om dergelijke 'bijstandsfraude' te voorkomen, werd onderzocht of de gegadigde wellicht van de kerk of een andere instelling een uitkering kreeg, dan wel een pensioen had.

Over de vraag wie de armen moest bedelen, bestond grote onenigheid tussen de gemeente en de Nederlands Hervormde kerk. Al in 1851 klaagde de burgemeester van Ede dat de diaconieën en de besturen van liefdadigheidsinstellingen weigerden inzicht te geven in hun financiële situatie, waardoor de gemeenteraad geen zicht had op de werkelijke armoede in de gemeente.

De uitkering die men kreeg, was bestemd voor etenswaren, kleding, brandstoffen, 'liggingstukken' (beddengoed), woning en eventueel geneeskundige hulp en medicijnen. Afhankelijk van de 'categorie behoeftigen' waartoe men behoorde, was de uitkering per week in geval van ouderdom en lichaamsszwakte voor 1 persoon *f* 1.-; voor man en vrouw, mits die ook niet kon werken *f* 1,50; kon de vrouw nog werken *f* 1,25; voor elk kind *f* 0,25. Deze bedragen golden alleen voor de wintermaanden; in de zomer kreeg men $\frac{3}{4}$ van de genoemde bedragen.

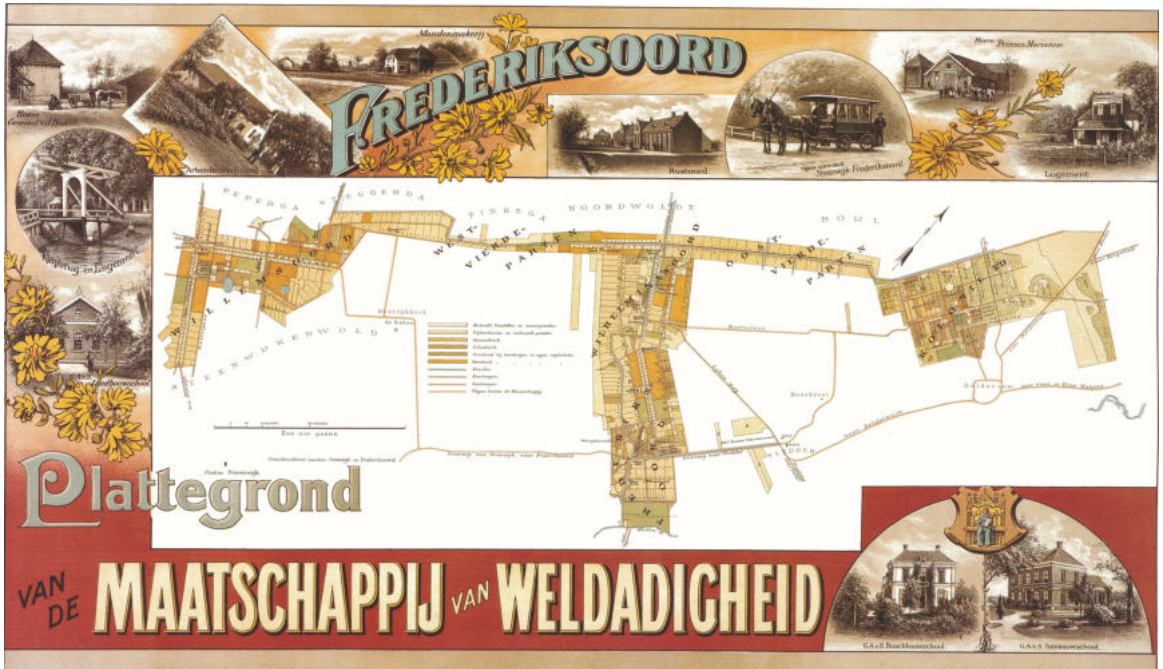
Wezen of verlaten kinderen kregen het gehele jaar *f* 1.- per week. Aan zieken en aan zogenoemde 'onnozelen en krankzinnigen' werd *f* 2.- per week uitgekeerd. Genoemde bedragen waren 'te weinig om van te leven en te veel om van dood te gaan'.

De Armenwet van 1854 had een averechts gevolg. Veel armen, die het een schande vonden om bij de diaconie hulp te vragen, zagen er geen bezwaar in naar het gemeentebestuur te gaan, terwijl het juist de bedoeling was de hulp bij de diaconieën en de instellingen van weldadigheid te leggen.

Dat had een oorzaak. Steeds meer jongens verschenen in de kerk met een rood biesje in de naad van de rechtermouw. Dat biesje was door een diaken verstrekt. Het kerkvolk kon zien wie door de diaconie werd geholpen. Wie uit schaamte het biesje verwijderde, werd voorgoed van kerkelijke hulp uitgesloten.

In Amsterdam kregen de armen aan het eind van de kerkdienst 'broodpenningen', die zij tegen voedsel konden inwisselen. Geen geld, want dat zouden zij misschien naar de kroeg brengen.

Het aantal 'bedeelden' varieerde. In Ede ging het in 1855 om 290 gevallen van bedeling, zowel gezinnen als alleenstaanden. Zes jaar later waren er al 421 armlastigen. Veel hing

Plattegrond van de Kolonie Frederiksoord van de Maatschappij van Weldadigheid (Mij. van Weldadigheid)

af van de aardappeloogst. Mislukte die, dan werden de allerarmsten het zwaarst getroffen. De aardappel was in die tijd het hoofdbestanddeel van hun maaltijd.

Symptomatisch voor het gemeentelijk beleid was, dat de subsidie voor het Burgerlijk Ambestuur zo mogelijk telkens werd verlaagd. Werd in 1857 nog ruim f 3300.- uitgekeerd, in 1900, 43 jaar later, was dit teruggelopen tot f 2452.-.

Naast deze bedeeden had de gemeente ook de zorg voor bedelaars die naar de bedelaarskolonies Veenhuizen of Ommerschans waren gestuurd, en voor psychiatrische patiënten. In 1900 werden zestien Edenaren in, zoals men die toen noemde: 'gestichten en bewaarplaatsen voor krankzinnigen' verpleegd.

Hoe groot het menselijk drama achter veel van die bedelaarsgeschiedenissen is geweest, blijkt nimmer uit de raadsverslagen; daar gaat het altijd over het niet betalen van de kosten voor de reis en de verpleging. Behalve die ene keer. In 1853 werd de gemeente Ede verzocht om de kosten te betalen voor de in de kolonie Veenhuizen verpleegde Aaltje van Ginkel, 'zijnde een bedelaarskoloniste'.

Zij was 'krankzinnig geworden en overgebracht naar het krankzinnigengesticht' in Zutphen. De raad heeft vermoedelijk de schrijnende tragiek van deze vrouw goed ingeschat, want de gevraagde f 60.- per jaar werd ditmaal direct door de raad toegezegd; het bedrag werd op de begroting van 1854 gezet.

Graaf Johannes van den Bosch. Richtte in 1818 de Maatschappij van Weldadigheid op. (Mij. van Weldadigheid)

Acht dagen Ede in 1918

In 1918 verscheen in de Uit-en-Thuis serie van uitgeverij Morks in Dordrecht de wandelgids *Acht dagen in Ede en Omstreken*, geschreven door Neerlandicus. Arend Bulder ontdekte het werkje op Delpher en maakte er een (enigszins bewerkte) digitale versie van, die we op de VOE-website plaatsen (onder de knop Publicaties).

De auteur Neerlandicus, van wie niet meer te achterhalen is wat zijn echte naam was, was niet erg gecharmeerd van Ede-Dorp. Hier enkele citaten:

'Ede-Dorp heeft vooral in de laatste jaren ... vele veranderingen ondergaan, die behalve op grootere materiele welvaart ook wijzen op een zich in het dorpsbeeld uitende kleinburgerlijkheid der bewoners. Want het schijnt helaas van zelf sprekend te zijn, dat "de vooruitgang" zich moet demonstreeren in een bouwerij met veel spiegelglas en geglazuurde tegels, met pronkerige hoekuitbouwsels en torenachtige dakvenster-bekroningen, dat men getracht heeft op meer dan één punt een steedsche trek te brengen in het aspect van het in wezen toch zoo gemoedelijk-eenvoudige Veluwsche dorp.'

'Maar voor den oppervlakkigen voorbijganger is het, of de intimiteit en de dorpelijke genoegelijkheid nog zoo zeer te bespeuren in het lommerijke dochterdorp Lunteren — hier de wijk moesten nemen naar achterstraatjes en veldwegjes. Immers de Dorpstraat, en de Boschpoortstraat, de Bergstraat en de Amsterdamschestraat hebben reeds iets in hun physionomie, dat doet denken aan de winkelcentra van Apeldoorn, Hilversum of Bussum. O zeker, de winkels zijn in Ede nog niet geworden "magazijnen" die een blok huizen lang en drie verdiepingen hoog zijn, het dorpsche donkere miniatuur-bazarretje waar alles en nog wat te krijgen is en dat iederen dag een buiten-uitstalling arrangeert van akkergereedschap en waschtobben, het handhaaft zich met dorpsch conservatisme nog naast de volgens stadsche mode aangekleede winkelpui. Maar toch heeft de nieuwe tijd Ede te pakken overal, waar men gaat of staat.'

Gelukkig was Neerlandicus over Ede buiten de bebouwde kom wel enthousiast. Enkele citaten:

'Het Edesche of Ederbosch is met zijn afwisselend hoog loof- en naaldhout, met zijn open neerlopende paden en zijn wondermooie valleien, met zijn ruig-begroeide wallen en zijn legendarische heuvels een der mooiste wandelbosschen van Nederland. Door zijn ligging in de onmiddellijke nabijheid van het dorp en den eigenaardigen sikkelvorm van zijn oppervlakte, kan men uit en in de bebouwde kom treden direct naar of van het bosch.'

'De Paaschberg, die in zijn naam reeds getuigt van oudtijdsche vereering, toen er de lentevuren hoog opvlamden, toen er de papegaai van den hoogen stang werd geschoten

onder luid gejuich van heel Ede, bewaart voor den toerist nog steeds het heerlijke begrensde panorama op de Geldersche Vallei. Dichtbij zijn het de zwenkende lijnen van de terrasglooiingen met hun weelde van gouden zomergraan en het gespikkelde groen van bloeiende aardappels dan — op het tweede plan — boeit Ede door zijn schilderachtige ligging om den kordaat boven het groen opstijgenden kerktoren, en daarachter liggen de zon-overstraalde weilanden van het vruchtbare doch miskende land der Geldersche Vallei tot waar aan den gezichtseinder in blauwigen waas de heuvelen weer rijzen van het Sticht.'

'Dit panorama met zijn blijde vroolijkheid met zijn kantelende heuvellijningen op den voorgrond en de rust van het stille land der boerenarbeid in de Vallei-vlakte, met zijn stoffage van Ede-Dorp en Ederveen met Geldersch- Veenendaal in het sluimerende land, dat droomt van een groote toekomst, doet ons heelemaal vergeten, dat de Paaschberg ook nog zijn "monument" heeft. En toch, wandelaar, zou ik uw aandacht een oogenblik willen gevestigd zien op het gedenkteeken, dat hier op dit uitgezochte plekje werd opgericht voor Anna Maria Moens, die de roem van Ede als kostschool plaats in het begin der 19e eeuw wist te verbreiden over heel het land en wier inrichting voor die tijden in alle opzichten "model" was. Het monument, bekroond met een urn, is ongeveer 5 Meter hoog en heeft den vorm van een antiek altaar, versierd met symbolische klimopranken en beeldhouwwerk.'

'De geheele aanleg van het Ederbosch schijnt op de bevordering van het vreemdelingenverkeer te zijn ingericht, want alle wegen loopen straalvormig uit van Ede-dorp en worden na een half uurtje al stijgend gekronkeld te hebben door het Ederbosch onderling verbonden door den schilderachtigsten boschzoomweg, die men zich denken kan.

Het is een grillige op- en neer heuvelende weg, met nu eens tot geleide eerwaardige pijnboomen, die zwierig hun sober naaldengroen in Meimaand tooien met duizenden kaarsjes van jonge toppen en dan weer vriendschap heeft gesloten met kamperfoelie omslingerd eikenhakhout, met welvende varens en purperen heide. Het is een wegje voor schilders en fotografen, voor dichters en natuurvrienden.'

'De Traa heeft men sedert overoude tijden dezen eenigen boschzoom genoemd. De Traa is tusschen den Arnhemscem weg en de buitenherberg De Driesprong over een afstand van meer dan een uur gaans de ideale wandelweg voor den zomergast, die er zijn bliken zal laten glijden over de heideheuvelen van Drieberg en Langenberg, tot waar de bosschen blauwen van het stille Kreelsche zand en de schaapskooien verrijzen van De Ginkel.

Met zijn oude dennestammen, die in hun strijdlustig voorkomen hier aan den zoom van het Ederbosch reeds verhalen van hun eeuwig durenden strijd om het bestaan, boeit de weg altijd weer in ieder jaargetij, op ieder uur van den dag. Moge toch immer deze boschzoom beschermd blijven tegen arglistige aanvallen van houtspeculanten, moge de Traa steeds zijn pijnboomenglorie blijven behouden en op indrukwekkende wijze het Ederbosch omcirkelen, den scheidingsweg blijven vormen tusschen het welige groen van het inlandsche Veluwzoomwoud en het ruige bruin van de uitgestrekte heiden.'

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De vereniging, opgericht in 1924, stelt zich ten doel volgens artikel 3.1 van de statuten:

'Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.'

Postadres Postbus 8293, 6710 AG Ede
Telefoon 06 348 676 27
E-mailadres info@oudede.nl & ledenadministratie: ledenadministratie@oudede.nl
Website www.oudede.nl
Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

Bestuur:

Simon van de Pol (voorzitter), Hans Post (secretaris), Wim Bruijnes (penningmeester) & Patty Gonggrijp.

Leden;

De vereniging telt ca. 700 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden per telefoon, brief, e-mail en via de website. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2022 € 17,50.

Erelid van de vereniging is Hetty Blaauw-de Wit.

Giften en schenkingen zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. Omdat de VOE een culturele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%! De aftrek geldt overigens ook voor de contributie!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar. De redactie van De Zandloper bestaat uit Joyce van den Berg, Frans van Oort, en Hans Post (eindredacteur). De redactie is te bereiken op zandloper@telfort.nl.

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom. De redactie behoudt zich het recht voor een artikel te weigeren. Overname van artikelen uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de VOE.

De redactie heeft zich ingespannen om rechthebbenden van de geplaatste afbeeldingen te achterhalen. Mocht u menen rechten te kunnen doen gelden, dan kunt u zich melden bij De Zandloper.

Productie van De Zandloper: BladNL, ISSN 1384-7090

HOUT EN BOUWSTOFFEN IMPORT BV

Voor al uw hout en bouwmaterialen
Frankeneng 20 in Ede
0318-636921

Het Vishuis Ede
Grotestraat 2
6711 AM Ede
tel. 0318-846575

KREEFT

BOUW EN ONDERHOUD SINDS 1896

- 📌 ONTWIKKELING
- 📌 NIEUWBOUW
- 📌 ONDERHOUD
- 📌 RESTAURATIE

INFO@BOUWBEDRIJFKREEFT.NL 📌 BOUWBEDRIJFKREEFT.NL

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Verf Hout Wandplaten Behang
Raamdecoratie Gereedschap IJzerwaren Electra

Dit alles natuurlijk bij:

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL.(0318) 611680

Wij geven u een deskundig advies, zagen voor u en bezorgen gratis

**FIETSEN
FITNESS**

M
maxstein
TWEEWIELERS EDE

SLIJKRUIKWEG 30 • EDE • WWW.MAXSTEIN.NL

MONDIAL MOVERS
Waaijenberg Groep

**VERHUIZEN IS OVERAL HETZELFDE
SERVICE NIET.**

Offerte aanvragen?
www.waaijenberg.nl

Tel: +31 (0)318 - 62 45 55 / Email: info@waaijenberg.nl / www.waaijenberg.nl

Kwestie van smaak en liefhebberij

KREELSE KOE

www.kreelsekoe.com